

A TIHANYI ÖSSZEÍRÁS MINT HELYNÉVTÖRTÉNETI FORRÁS

Doktori disszertációm célja a tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírásában található valamennyi magyar nyelvű helynévi szórvány nyelvtörténeti, névtörténeti feldolgozása volt. Az oklevél helynévanyagának tanulmányozásával a magyar nyelvtörténeti kutatások azon vonulatához kívántam csatlakozni, amely a honfoglalás utáni évszázadok magyar nyelvéről, valamint nyelvhasználóiról igyekszik minél több és pontosabb információt adni. Elemzésem tárgyául a tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírását választottam, amely határjárásokat, valamint helységenként és foglalkozásonként szolganép-felsorolásokat is tartalmaz. Az oklevél több mint kétezer szórványt — 140–142 helynevet és kb. kétezer személynevet — tartalmaz a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna tolna–bodrogi és a Tisza torontáli mellékéről.

A Tihanyi összeírás jelentős névanyaga mellett nem szabad elfeledkeznünk e nyelvemlékünk gazdag, külső és belső összefüggésrendszeréről. Az összeírás nemcsak az 1055-ös alapítólevéllel, hanem a többi tihanyi oklevéllel (pl. a Tihanyi alapítólevél interpolált változatával (1055>1416), a Szent László korára hamisított oklevéllel (+1092/+1274/1399), a Tihanyra vonatkozó 1267/1297-es pápai diplomával) szintén kapcsolatba hozható, s ezekkel összevetve ugyancsak vizsgálható. Mindezek mellett e nyelvemlékünk belső összefüggésrendszerét, vagyis filológiai jelentőségét is hangsúlyoznunk kell, hiszen vizsgálatának sajátos lehetőséget biztosít az a körülmény, hogy a hitelesített példány mellett az oklevél fogalmazványa ugyancsak fennmaradt.

Doktori disszertációm öt nagyobb egységből áll. Az első fejezetben az 1211. évi birtokösszeírás nyelvészeti jelentőségét tárgyaltam, valamint feldolgozásának szükségességét indokoltam meg. A második egység az oklevél ERDÉLYI LÁSZLÓ szövegkiadása (PRT. 10: 502–17) alapján idézett betűhív szövegét és SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009) által készített magyar fordítását tartalmazza. A harmadik fejezetben a diploma filológiai jelentőségét részleteztem, valamint bemutattam a fogalmazványban és a megpecsételt oklevélben előforduló helynévi szórványokat. A negyedik, központi fejezetben a Tihanyi összeírás magyar nyelvű helynévi szórványainak elemzését végeztem el, amelynek során az alábbi körülményekre igyekeztem kitérni. 1) A történeti nyelvészet hagyományosan az etimologizálást tekintette a helynévvizsgálat legfontosabb részének, munkámban is nagy hangsúlyt kapott a nyelvi adatok történeti-etimológiai elemzése. A nyelvi elemek magyarázatával összefüggésben utaltam az általános hang- és helyesírás-történeti tényezőkre, valamint az újabb nyelvtörténeti eredményekre. 2)

Disszertációmiban azonban nemcsak az etimológiát, a nyelvi eredet kérdését vizsgáltam, hanem kutatásomat kiterjesztettem a névfejtés más mozzanataira is, annak a módszernek megfelelően, amit HOFFMANN ISTVÁN helynév-rekonstrukciónak nevez. A névrekonstruktív eljárásban a lokalizálás kitüntetett helyre kerül, hiszen ez a helynévszórványok esetében területi vonatkozásban teszi azonosíthatóvá a nyelvi elemeket, és összekapcsolja őket az adott hely későbbi, olykor pedig korábbi említéseivel, előfordulásaival. A magyar névadatok helyhez kötése pedig nemcsak a helynevek történeti-etimológiai vizsgálata szempontjából, hanem az etnikai rekonstrukció területi vonatkozásai miatt is kiemelkedően fontos szerepű. 3) Az 1211. évi Tihanyi birtokösszeírásnak más forrásokkal való kapcsolatát tanulmányozva, kiváltképp a legrégebbi hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt nyelvemlékünkkel, az 1055-ös Tihanyi alapítólevéllel való összevetése során lehetőségem adódott a szórványokban mutatkozó különbségek és hasonlóságok feltárására is. Ezt az összehasonlítást támogatta az a körülmény, hogy ezek az oklevelek egyazon intézményhez, a tihanyi apátsághoz kapcsolódnak, és helyesírásuk, valamint helynévhasználatuk között igen sok hasonlóság mutatkozik meg, noha nyilvánvalóak az eltérések is. 4) Mindezek mellett igyekeztem a magyar helynévi szórványok és a latin szöveg kapcsolatát is vizsgálat alá vonni. A hagyományos elemzés erre a korábbiakban alig fordított figyelmet: a latin nyelvű szövegből többnyire csupán mechanikusan kiemelték a magyar nyelvű elemeket. E szempont alkalmazásával azonban információt kaphatunk a magyar nyelvű szórványok morfológiai felépítettségére, valamint az írásbeli formák mögött rejlő beszélt nyelvi alakokra vonatkozóan. A munkámat záró, összefoglaló fejezet a vizsgált nyelvemlék általánosabb kérdésköreit érinti, mivel ebben az összeírásbeli szórványok szövegbe illesztésének módjait, a helynévi szórványok lokalizálását, valamint az oklevél helyneveiben megmutatózó névrendszertani sajátosságokat tekintetem át.

Hivatkozott irodalom

PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk. (1912–1916): *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Budapest.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009): *A Tihanyi összeírás (1211) fordítása*. (Kézirat). Készült az Országos Széchényi Könyvtár „*Látjátok feleim...*” Magyar nyelvemlékek kiállítására.